

если в первом случае это та обстановка, в которой может быть комфортно обывателю, но тесно незаурядной личности, то в другом – это убежище, пусть временное и шаткое, но связывающее с прошлым и субъективно значимое.

Источники и литература:

1. Думченко О. Е. Рецептивный эффект "своего писателя" в творчестве М. М. Зощенко : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01 / О. Е. Думченко. – Новосибирск, 2004. – 203 с.
2. Ершов Л. О творчестве Зощенко : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zoshenko.ru/ershov.html>
3. Пономарёва Т. А. Особенности реализации концепта «Дом» в современной русской поэзии : автореф. дис. ... канд. филол. наук : [Электронный ресурс] / Т. А. Пономарёва. – Луганск. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/6_NITSB_2010/Philologia/59517.doc.htm.
4. Зощенко М. Перед восходом солнца : [Электронный ресурс] / М. Зощенко. – Режим доступа : http://www.gramotey.com/?open_file=1269087807#ТОС_id4297557.

Чернікова Л.Ф., Зубкова Л.В.

УДК 821.161.2

СОЦИАЛЬНА ІДЕЯ ДРАМИ І.К.ТОБІЛЕВИЧА (І.К. КАРПЕНКА-КАРОГО)

«НЕ ТАК ПАНИ, ЯК ПІДПАНКИ»

Жодна п'єса Тобілевича не зазнавала таких цензурних митарств, які довелося перенести драмі «Не так пани, як підпанки». Драма біля 20 років була під цензурною забороною, бо написана з життя кріпатського села.

В «Підпанках» Тобілевич повертається до теми, яка повіяла Шевченкові створення багатьох видатних антикріпосницьких, гнівно-протистанських поем і віршів до теми ганебного «права» поміщиків-кріпосників на тіло кріпачок, які мали нещастя сподобатись їм.

І.К. Карпенко-Карий, як письменник-демократ, який поставив завдання своєю творчістю служити народові, різко засуджував не тільки лихо сьогочасне - «куркулів», але й лихо довнє. І в житті, і в творчості засуджував коколів, калиток, пузирів а також їх попередників, які діяли ще за кріпацтва. Про своє негативне ставлення до кріпацтва Карпенко-Карий показав у першій же своїй драмі «Бурлака». Спеціально темі засудження кріпатського право і його породжень, які зберігались ще довгий час і після «ліквідації» кріпацтва Карпенко-Карий присвятив дві драми - «Батькова казка» і «Не так пани, як підпанки».

В драмі «Не так пани, як підпанки» Карпенко-Карий розкриває дві проблеми – екологічного і морального характеру : екологічне зубожіння і моральне звиродніння дворян і народження на їх місці експлуататорів «нового типу»- куркулів, які вийшли із папських слуг (управителів, дворецьких, лакеїв), що або ж заробили їх своїм прислужництвом паном, як дворецький Пилин Сидорович із драми «Не так пани, як підпанки».

Як письменник, а не економіст чи публіцист, Карпенко-Карий розкриває і показує картину кріпосництва більше по лінії морального виродження дворян-кріпосників внаслідок паразитичного характеру їх життя. Одним із найбільш ганебних породжень феодально-кріпосницького побуту і моралі було право «першої ночі».

Боротьба папських слуг на чолі з дворецьким Хвилькою, готових на всілякі злочини, щоб догодити понові у використанні ганебного права «першої ночі» і становить основу сюжету драми : «Не так пани, як підпанки». Не має сумніву, що цей сюжет виник у Карпенка – Карого під впливом Шевченкових антикріпосницьких творів, зокрема він має багато спільного з сюжетом поеми «Морина». Хоч драма Карпенко-Карого ні ідейно, ні художньо не дорівнює творам Шевченка, але все ж вона носить виразне ідейне спрямування проти кріпацтва і його економічних і моральних наслідків у пореформену епоху. А між тим у літературі про Карпенка-Карого вкорінилось думка, що основна тенденція драми «Не так пани, як підпанки» скерована більше проти підпанків, ніж проти самих панів, що підпанки, мов чинять більше ганебних фактів, ніж пани.

Деспотизм підпанків по відношенню до кріпачів, який розкрив Карпенко-Карий в драмі не зменшував вини панів і не прикрашував їх моралі й етики. Якби не пани, то не було б і підпанків. Це добре розумів Карпенко-Карий. Підпанки були лише службовими апаратом для здійснення насильства панів над народом. Слід зазначити, що підпанки не всі однакові. Якщо з підпанків в драмі дворецький хвилька і німець-управитель відрізнялись своєю рівністю і власною ініціативою в прислужництві панові, то, наприклад отаман Сомійло виконував їх накази примусово, як службові обов'язки бо невиконання загрожувало «втратою зубів». Якщо серед підпанків лише окремі виділялись своїм деспотизмом по відношенню до народу, то пани всі без винятку були деспотами як до народу, так і до своїх прислужників. Такий ідейний зміст лежить в основі народної приказки «Не так пани, як підпанки».

Інша річ, чи вдалося йому повністю реалізувати, втілити цю ідею в художні образи драми. Вдалося це йому лише частково головним «винуватцем мук», які переживають в драмі молоді Микола і Ярина є не дворецький Хвилька, ім'ям якого починається список дійових осіб драми, а невидимий поміщик Петро

Петрович, який як хитрий лис, притаївся в своєму покої, чекаючи наступної жертви, яку підготує натренований ним дворецький Хвилька. В образі Петра Петровича драматург мав показати не стільки особу, носія поміщицької моралі, скільки наслідки її згубного впливу на народ і на самих підпанків. Карпенко-Карий розгортає перед нами (читачами) картину «Панського двору», як центр деморалізації та сваволі, виявляє всі звички і моральні риси не тільки одного поміщика Петра Петровича, а моральні усті кріпосництва. «Знаю панову думку: він подума тільки, а я вже й зробив... Всяку примху його удовольняю...» - самозадоволено хвалиться Хвилька. А сам пан тільки сидить, як повук в своєму покої і чекає, коли німець-українець принесе гроші, а дворецький Хвилька приведе у покої вродливу дівчину-кріпачку. Тому, зовні навіть створюється враження, що всьому виною Хвилька.

Так розкриває драматург поміщицько-кріпосницьку психологію і мораль під іменем пана Петра Петровича. Карпенко-Карий доводить це рядом інших образів в своїх п'єсах-пан Крастовський («Мартин Боруле») купець Пузир (в комедії «Сто тисяч») та інші. Після сказаного про пана менше доводиться говорити про підпанка Хвильку, хоч він, як уже говорилось раніше стоїть на першому місці серед видимих персонажів драми. Він відданий слуга пана, змалку біля панів і має «благородну натуру», як йому здається. І те що він змалку потрапив в оточення папського передпокою, остаточно «вбило» його морально. Для Хвильки зробити панові «сюрприз»-вище всього на світі, бо для нього його пан -це його бог, його світ, його надія. Вихований в душі морального звичаю папського передпокою, що був розсадником папської моралі й етики, Хвилька сприйняв папські звичаї і методи розправи з підлеглими. Дав пан йому в пику, Хвилька облизався, а вискочивши від пана, зігнав злість на лакеєві. Його лютість не має меж. Попадись йому тільки в руки, на очі чи на язик-поб'є, ославить, з брудом змішає. Ось його лакейська логіка: «Так наче хто ціле відро помий вилив на лице!»-скаржиться після того, коли пан його вдарив у морду. Нехай би сам на сам, ще не тек би було жалко, а то перед німцем, перед Дуняшкою...Тепер прямо тікай з двору, світ за очі. Яке тут буде життя мені, коли всі знатимуть про мене. Гроші є, слава богу. Його грішми і відкуплюсь від нього. Покричавши згорячу і за звичкою на молодого лакея Корнюшку, вилаявши його і погрозивши попові, Хвилька заспокоївся. Але не встиг Хвилька опам'ятатись від своєї невдачі, як пан покликав його до себе і все вибачив. Пан не міг не вибачити Хвилька, бо без нього він не зміг би продовжувати творити беззаконня над кріпаками. Справа тут в решті решт не в особі Хвилька, а в його ролі, як прислужника. Місце Хвильки міг замінити інший, хоч би й його учень лакей Корнюшка, але без вірних слуг пани не могли б творити тих ганебних справ, якими так знеславили себе перед народом.

Крім панів і підпанків, Карпенко-Карий у цій драмі засуджує також і тих жінок з народу, які ставши жертвами папського «права першої ночі», намагаються потім штовхнути інших дівчат на такий же шлях. Такою в драмі є молода жінка-Соломія, яка заздрить Ярині котрій вдалося повінчатись, уникнувши панського покою і плете проти дівчини всякі інтриги.

Позитивні образи жрами-Ярина, Микола, Карпо, Домаха і дід Аврам не зовсім вдались Карпенку-Карому. Загалом драма «Не так пани, як підпанки» сильна постановкою питання про потребу боротися з кріпосництвом, сильна критичним показом панів і підпанків, глибоким розкриттям їх психології, але менш сильніша в тій частині, де автор намагається відповісти на питання: хто і як повинен боротись із панами. Драматург намагався розкрити важливу соціальну ідею-боротьби народу проти кріпацтва на сюжеті обмеженому лише побутовими питаннями боротьби проти поміщицького права «першої ночі». Тему народної трагедії Карпенко-Карий перетворив в соціальну побутову драму. Можливо драматург не зміг до кінця впоратись із великою соціальною темою і образами протестантів проти кріпацтва, задуманими ним під впливом шевченкових творів, також, як «Марина»; «Не спалося, а ніг, як море» та інші. Карпенко-Карий наголошував більш на побутових, а не соціальних проблемах протесту кріпаків проти панів. Коли Миколу з весілля посадили в «буцегарню» і прикували за ноги до колоди, Карпо пішов до нього з наміром познущатись, але потім вони порозумілись. Ось частина їхньої розмови: Микола. Ні...Ярина не піде...не піде..., а силою не поведуть. Карпо. А як не піде, то ти тут довго будеш на цепу сидіти, а може й у москалі здадуть.

Микола. Мені однаково, хоч на каторгу, аби Ярина не зрадила...а вона не піде на гріх...я знаю.

Карпо. О, це ти не знаєш каторги, тим так і балакаєш. І я, брат лютував: хотів пана вилами проткнути, і над жінкою знущався, та як почали щодня хворостити, тоді тільки побачив, що проти гори піском не посилиш, а тепер бачу, що й жінка не винна, от хоч би й твоя Ярина ну, чим вона буде винна, коли захоче викупити тебе на волю?

Микола (зскакує) Цить! Бодай тобі заціпило. Не говори мені цього! Я не хочу, ні волі, ні життя не хочу за таку ціну!...

Карпо. Ага! Не любиш? А як ти сміявся надо мною в такім самім припадці...

Микола. А-а...Правда, правда твоя...Прости...

Карпо (піднімає його) Бог тебе простить, а я вже не серджусь, я забув свою зневагу...Прийшов посміятись над тобою, щоб зірвать серце, та тільки своє зворушив, дивлячись на твоє горе.

Микола (обіймає його) Порадь же мене тепер, порадь же мій брате, бо я не переживу безчестя! Я повішусь...Я запалю горниці... У б'ю пана...Уб'ю Ярині! Карпо він і над тобою надругався...Поможи ж мені вирватись звідцілья-ми уб'ємо його сьогодні, щоб більше вже нікому він не шкодив...

Карпо. Та годі тобі! З одної біди хочеш в другу, - в більшу ускочить.

Микола. Що ж робить? Що? Кажі бо я з ума зйду!

Карпо . А що його зробиш? Я вже давно й сам збирався у мандри , та не було товариша . Так от , коли охота є , будемо тікати тепер удвох у неісходимі степи , у пущі , на Бесарабію , до моря...Там , розказували дід Авраам , і воля й приволя...А шлях я знаю-дід розказав.

Микола . Слухаю тебе і серце замерло...Тікати , хоч на край світу я готовий , аби на волю.

Поставивши в драмі завдання показати кріпацтво як велике народне зло , Карпенко-Карий не дав у драмі позитивної відповіді на питання : що робити , як боротися проти кріпацтва? Виходячи із своїх раціоналістичних поглядів , він вважав , що хитрощами попів , їх прислужників треба було протиставити не народний протест , силу , а мудрість , життєвий досвід , щоб розгадати їх лукаві замисли . Втіленням такої народної мудрості і великого життєвого досвіду виступає в драмі патріархальний дід Аврам , який , наслуховавшись від людей про тяжке лихо , яке спіткало Миколу і Ярему , сам прийшов до них , щоб допомогти своєю порадою.

Мати Ярини – Домаха дякує дідові: «Спасибі ж вам ,діду ,по вік вічний не забуду вашої поради ...Ви мене з труни підняли своєю радою ! Що то , господи головіший та ще старий розум ,до смерті б не придумала того . що дід порадив!Крім цього , дід Аврам і чоловікам давав раду – тікати від панів у вільні краї. Про це говорить Карпо , підмовляючи Миколу тікати у «неісходимі степи» , у пущі , на Бессарабію , до моря ...Там , розказували дід Аврам , і воля й приволя , ашлях я знаю – дід розказував.»

Порада діда добра , але запізнила , бо вже не було тих вільних «неісходимих степів»куди тікали кріпаки від панів у часи молодості діда Аврама.

Ідейна слабкість і суперечливість поглядів драматурга є причиною і композиційної недосконалості драми і того милодраматичного нальоту , яким досить сильно охоплені позитивні образи , в першу чергу Микола і Ярема.

Підміна традиційного конфлікту – боротьби народу проти кріпосництва – боротьбою проти права «першої ночі» привела до втрати внутрішнього змісту і психологічної витривалості поступків героїв, змусила талановитого драматурга- реаліста вдатись до зовнішніх специфічних ефектів, створених поганою інтригою. Це стосується майже всіх вчинків Соломії, а також частково Ярини і Миколи , ось наприклад ,монолог Ярини : «Хіба піти ? Я не переживу свого сорому ! А що ж мені робить ? Що ? Милий через мене погибає . а я питаю – що? Серце не мовчить , серце шепче мені рятуй , мершій ,а я думаю , гадаю чи рятувати його! Буду рятувати! Піду!...

Будучи не в силі розкрити задумані образи в дії , Карпенко – Карий часто вдається до засобів саморозкриття або саморекомендації персонажів не тільки за допомоги мелодраматичних монологів , а й висловлювань «на бік».

Джерела та література:

1. Антонович Д. Український театр / Д. Антонович // Українська культура : лекції / за ред. Д. Антоновича. – К., 1993.
2. Антонович Д. Триста років українського театру / Д. Антонович. – Прага, 1925.
3. Антонович Д. Український театр / Д. Антонович //Українська культура : лекції / за ред. Д. Антоновича. – К., 1993.
4. Білецький Л. Українська драма / Л. Білецький. – Львів, 1922.
5. Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики / Л. Білецький. – К., 1998.
6. Борщаговський О. Драматургія І. Тобілевича / О. Борщаговський. – К., 1948.
7. Горський П. Йван Тобілевич (Карпенко-Карьї). Драми і комедии / П. Горський // Киевская старина. – 1903. – № 6, т. 4.
8. Дмитрова Л. Український театр ХІХ ст. / Л. Дмитрова // Історія всесвітнього театру. – К., 1929.
9. Карпенко-Карий Іван Карпович. Твори : в 3 т. / упоряд., підгот. текстів, вступ, стаття та примітки Л. Ф. Стеценка. – К., 1960.
10. Кміт Ю. Карпенко-Карий (Іван Тобілевич) / Ю. Кміт // ЛНВ. – 1904. – КнЮ.